

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК 94(477)

Олександр Дубина

ЧИ УКЛАДАВ ІВАН МАЗЕПА ДОГОВІР ЗІ СТАНІСЛАВОМ ЛЕЩИНСЬКИМ?

У статті розглянуто деякі аспекти шведсько-українського воєнно-політичного союзу та роль Польщі в ньому. Також аналізуються тексти договорів між українським гетьманом Мазепою й королями Швеції та Польщі – Карлом XII і Станіславом Лещинським відповідно, які було опубліковано в книзі «Воєнна історія Карла XII, короля Швеції», написаній камергером Карла XII Густавом Адлерфельдом.

Ключові слова: шведсько-український договір, фальсифікація документів, Іван Мазепа, Карл XII, Станіслав Лещинський, Петер Шьонстрьом, Петро І.

У багатьох істориків, в тому числі й українських, не викликає сумнівів факт укладення договору між І. Мазепою та С. Лещинським, згідно з яким гетьман бучіміто віддавав Україну під владу Польщі. «Треба віддати належне Петру І та його оточенню: вони так плідно потрудилися у фальсифікації документів, поширенні пліток, неймовірних нісенітниць про Мазепу, що й видатні історики-мазепознавці О. Оглоблин, Т. Мацьків, М. Андрусак не засумнівалися в достовірності згаданої угоди», – зазначає чернігівський дослідник С. Павленко, викриваючи фальшивість даного договору¹. Авторитет названих вчених був настільки високим, що їх умовиводи сприймалися як беззаперечні й не піддавалися критичному аналізу багатьох відомих сучасних істориків, у розпорядженні яких є набагато ширша джерельна база, ніж у попередників. Так, наприклад, В. Смолій і В. Степанков пишуть: «Успішні дії шведської армії зробили становище козацької України катастрофічним, і це підштовхнуло гетьмана до укладення угод (очевидно, на початку 1708 р. в Сморгонях) із Швецією та Польщею, зміст яких і досі залишається не до кінця з'ясованим, оскільки оригінали документів не збереглися. Все ж, дякуючи копіткій праці М. Андрусака та Т. Мацьківа, їх основні статті реконструйовані»². Аналогічну думку вони повторюють і в пізнішій своїй праці³.

Схожим чином інтерпретує події харківський історик Д. Журавльов. Услід за М. Андрусакком він повторює інформацію про підписання українсько-польської та українсько-шведської угод «між 11 лютого і 17 червня 1708 р. на території сучасної Білорусі, де перебувала шведська армія, що наступала на Москву. Як місце укладення угод найчастіше фігурують містечка Сморгоні або Радошковичі». «Останній пункт угоди (з С. Лещинським. – **О. Д.**) для багатьох радянських істориків слугував доказом «зради Мазепа українському народові» – мовляв, гетьман продав Україну полякам, бажаючи отримати натомість два згаданих воєводства. Насправді йшлося про першу з часів Богдана Хмельницького спробу розповсюдити владу українських козацьких гетьманів на білоруські землі (ясно, що українське Лівобережжя залишалося б під владою Мазепа)», – вибудовує свою концепцію Д. Журавльов⁴.

© Дубина Олександр Кузьмич – кандидат історичних наук (м. Київ).

* * *

Як ми вже знаємо, трапилось так, що під канонаду петровської пропаганди оригінал договору кудись безслідно зник. Навіть у знайденому кілька років тому петербурзькою вченою Т. Таїровою-Яковлевою «Батурицькому архіві» І. Мазепи ніяких слідів цього документа не було виявлено. «Що стосується переговорів із поляками, то жодної письмової угоди з ними в Мазепи не було», – категорично заявляє дослідниця, блискучий знавець російських архівів, де за логікою і мав зберігатися як зніщя ока козирний туз антимазепинської та антиукраїнської пропаганди⁵. На що ж спираються історики, обговорюючи та коментуючи договір Мазепа – Лещинський?

«Оскільки оригіналу українсько-шведської угоди немає, історики реконструюють її, використовуючи джерела, так чи інакше пов'язані з цією подією. Так, переважно вони спираються на спогади секретаря похідної королівської канцелярії Карла XII Петра Шоенстрема. Чи не вперше записи шведського канцеляриста були надруковані як додаток до мемуарів офіційного шведського військового історіографа Густава Адлерфельда», – пише доктор історичних наук Т. Чухліб⁶. І далі наводить у переказі статті договору між Карлом XII та І. Мазепою, не зупиняючись на договорі останнього з С. Лещинським, який також міститься у книзі Г. Адлерфельда.

Не вносить остаточної ясності й фундаментальне двотомне видання «Гетьман» (К. : «Темпора», 2009). «Контакти Івана Мазепи зі Станіславом Лещинським, а через останнього і з Карлом XII привели до укладення угоди між трьома сторонами. Однак наявні сьогодні повідомлення про таємний договір гетьмана з Карлом XII та Станіславом Лещинським не дозволяють говорити про точний час його укладення, як і про форму цієї домовленості. Зазвичай її відносять до лютого – березня 1708 р. У мемуарах Петра Шоенстрема – шведського майора, секретаря похідної канцелярії короля, який був учасником Полтавської битви, а потім тривалий час перебував у російському полоні, йдеться про те, що до шведського короля приїжджав представник українського гетьмана, якийсь православний старець – сербський чи болгарський архієпископ-вигнанець. У містечку Сморгонях, де перебував тоді шведський король, і було укладено договір», – читаємо у виданні⁷. Далі в книзі подається виклад «короткого змісту угоди», що нібито міститься у «мемуарах Шоенстрема». При цьому вказується, що, згідно з домовленостями, «Україна разом із Сіверщиною, Києвом, Черніговом і Смоленськом мала увійти до Речі Посполитої»⁸. Звернімо увагу на те, що йдеться про тристоронню угоду, а не про окремі документи, укладені І. Мазепою з Карлом XII і С. Лещинським.

«Втім, – пишуть автори книги, – як показують дослідження істориків, укладення такого договору та зміст статей все ж залишаються під сумнівом, оскільки Шоенстрем написав мемуари вже після повернення з російського полону, після смерті гетьмана І. Скоропадського, можливо, навіть, після 1727 р. Отже, зміст документа міг бути написаний з пам'яті, майор міг дізнатися про нього від інших шведських офіцерів, на Шоенстрема могла вплинути інформація з російського боку»⁹(на останнє припущення звернімо особливу увагу).

Тепер спробуємо внести деяку ясність у цей таємничий документ. Для цього не будемо вдаватися до надскладних і хитромудрих історичних реконструкцій. Просто уважно вчитаймося в текст оригіналу.

Щоденник камергера Карла XII Густава Адлерфельда (загинув 27 червня 1709 р. в Полтавській битві) вийшов друком 1740 р. в Амстердамі французькою мовою під назвою «Воєнна історія Карла XII, короля Швеції». І ніякої «реконструкції» договору Мазепа – Лещинський ніхто ніколи не робив. Його обговорювали, коментували, але «реконструювати» не було чого – текст був викладений чітко і ясно. Авторитет наближеного до шведського короля безпосереднього самовидця тих подій був настільки непохитним, що його свідчення сприймалися без будь-яких застережень. Та справа в тому, що до щоденника Адлерфельда видавцями було включено як один з додатків оповідь невідомого автора, датовану приблизно 1727 роком. Саме в цьому переказі під назвою «Реляція про Полтавську битву з деякими міркуваннями щодо двох попередніх кампаній» і містяться тексти двох договорів, начебто укладених І. Мазепою – з Карлом XII і з С. Лещинським.

Того ж-таки, 1740 р., був опублікований англійський переклад твору Г. Адлерфельда, 1742-го – німецький. Всі три переклади зі шведського першоджерела були здійснені за життя видавця – сина Г. Адлерфельда – Карла Максиміліана Емануеля Йохана Адлерфельда (1706 – 1747 рр.). На всіх них міститься його ім'я як перекладача й упорядника. Отже, історики вважають всі три переклади автентичними. Зокрема, М. Костомаров у своїй класичній монографії «Мазепа і мазепинці» подає текст з німецького видання 1742 р.¹⁰ У розпорядженні редакції «Сіверянського літопису» опинилося англійське видання 1740 р. По ньому й зроблено дослівний переклад договорів І. Мазепи. Отже, пояснюючи поворот Карла XII в Україну, автор зазначав, що він був спричинений «новим альянсом, що він уклав приватно з Мазепою, який, маючи мало підстав бути задоволеним царем, протягом тривалого часу палко бажав скинути його ярмо і віддав себе під протекцію Короля Швеції, чия чудова репутація справила сильне враження на нього. Король Станіслав і Корона Польщі були охоплені цією угодою». Далі містилися тексти угод.

З Карлом XII:

«Статті, які Мазепа подав королю Швеції, аби отримати його дружбу й протекцію, були такими.

По-перше, що він зобов'язується прийняти його Шведську Величність у провінції Сіверії й надати йому всі фортеці, як-от Стародуб, Новоград-Сіверський, Мглин, Брянськ та інші, які раніше належали Великому Герцогству Литви, а тепер слугували прикордонними фортецями на його кордонах. Ця провінція зараз управлялася Великим Генералом Мазепою, який закріпив тут, за царським наказом, Полковника Скоропадського, чий полк, як кажуть в Україні, залежав від Мазепи.

По-друге, що його Величність може облаштувати свої зимові квартири в цій провінції, доки Мазепа збере разом усю армію козаків і залучить білгородських козаків до альянсу, так само, як і тих з ріки Дон, які всі були невдоволені тиранічним урядом росіян, позаяк цар крок за кроком позбавляв їх всіх їхніх привілеїв.

По-третє, що Мазепа докладе усіх зусиль, щоби залучити хана калмиків на ім'я Аюка до того самого задуму.

По-четверте, що як тільки Мазепа виконає все, що міститься в цих трьох статтях, його Величність вдасться до дій і вирушить маршем прямо на Москву, у той час, як Мазепа, зі свого боку, приєднається до нього з усіма своїми вояками, разом з козаками Білгороду й Дону та невдоволеними калмиками. Що ж стосується забезпечення шведської армії, то Мазепа зобов'язується доставляти провізію з України й Білгородської провінції, що є одними з найбільш плідючих у цілому світі. Що, вдавшись до цих заходів, вони змусять царя відступити на північ від Москви й ріки Волги, де землі й близько не такі плідючі, як на півдні, і не здатні забезпечити таку велику армію, як у нього; все це разом зі страхами росіян, що їм довелось би протистояти нам у відкритому полі, хоча вони втричі переважають нас за кількістю, зробить шведську армію спроможною нав'язувати свої закони повсюди, тоді як Цар, безсумнівно, зазнає шкоди, а його армія потребуватиме засобів існування і велика її частина буде невдоволеною й буде вимушена, згідно з усією очевидністю, розформуватися або підкоритися переможцю»¹¹.

Зі Станіславом Лещинським:

«Альянс, укладений між Мазепою й поляками базувався на таких статтях.

По-перше, що Мазепа має пунктуально виконати все, що було згадано вище, і те, що він зобов'язався зробити, а саме – надати провінцію Сіверія королю Швеції з усіма її фортецями тощо.

По-друге, що він має пообіцяти бути готовим вирушити в похід з усією армією козаків за першим наказом короля.

По-третє, що він має спробувати залучити козаків Білгороду, так само, як і тих з Дона, з Аюкою, ханом калмиків, до того самого альянсу.

По-четверте, що він має віддати назад всю Україну полякам, яка разом із Сіверією і провінціями Києва, Чернігова і Смоленська, повинна бути повернута під польське урядування. Як компенсацію за це, вони пообіцяли Мазепі титул князя (Prince), і на

таких саме умовах, на яких герцог Курляндії володів своєю країною, [володіти] воеводствами Вітебська і Полоцька.

Був призначений день, коли Мазепа мав передати всі ці умови своїм полковникам і забезпечити їх добровільну згоду шляхом репрезентації їм безсумнівних переваг, які вони отримають після відновлення їх колишньої свободи, від якої росіяни залишили їм тільки тінь»¹².

Після текстів договорів зазначалося:

«Такими були умови цього договору, який був укладений так вправно, і зберігався у такому секреті, що ніхто не мав жодної гадки про нього, крім Короля Швеції, Короля Станіслава, Мазепи, Графа Піпера, якогось польського Сенатора, чиє ім'я я забув, і Архієпископа з Сербії чи Болгарії, який був вигнаний зі своєї країни з причини, котрої я не знаю. Цей останній провів усю справу і протягом переговорів постійно їздив між Шведською армією і армією Мазепи...»¹³.

Якщо ми уважніше вчитася в текст, то не можна не побачити певних протиріч. Так, перед тим, як подати статті двох договорів, автор чи упорядник, кажуть про «новий альянс», який Карл XII уклав з Мазепою, зазначаючи при цьому, що цією угодою були охоплені король Станіслав і Польська Корона. А це зовсім не означає, що останні були стороною договору або уклали якусь окрему угоду. Далі подаються тексти двох договорів. Але після них говориться лише про один «вправно укладений» документ! Дійсно, мав рацію відомий український історик С. Томашівський, коли, ще на початку минулого століття, аналізуючи шведські джерела з історії Північної війни 1700 – 1720 рр., писав, що безіменна реляція про Полтавську битву, вміщена в книзі Г. Адлерфельда, «має очевидні признаки апокрифічного жерела»¹⁴.

В оригіналі шведською мовою Реляцію про Полтавську битву було опубліковано 1915 року шведським дослідником К. Галлендорфом, який віднайшов рукопис у бібліотеці м. Уппсала¹⁵. При цьому виявилось, що цей текст багато в чому відрізнявся від публікацій початку 1740-х років. Насамперед, він був менший за обсягом. За цим джерелом, договір, який є об'єктом нашого дослідження, був поданий як «Союз короля Карла XII, короля Станіслава і полководця Мазепи» без будь-якого розподілу на два окремих документи й на статті. Та зміст договору, по суті, не відрізнявся від першої його публікації. В останньому його пункті бачимо, що гетьман зобов'язувався передати Польщі всю Україну разом із Сіверщиною, Києвом, Черніговом і Смоленськом.

Аналізуючи текст оригіналу, Б. Крупницький ставив під сумнів факт підписання договору Мазепа – Лещинський. «Чи справді було підписано такий договір? Щодо цього виникає багато сумнівів. Реляція, видана Галендорфом, – також далеко не бездоганне джерело. Її автор не міг бути аж надто поінформованим. Галендорф на підставі власних пошуків висловлює припущення, що анонім не належав до провідних кіл шведського офіцера і мав ранг щонайбільше майора. Чимало його тверджень збігаються з іншими джерелами, але не всі. Очевидно, про договір він дізнався уже в російському полоні, либонь, із розмов товаришів-невдах, а відтак і з уст інших осіб та доволі непевних джерел, тому дуже й дуже важко визнати його об'єктивність, тим паче, що, за Галендорфом, реляцію було написано лише по багатьох роках після повернення шведів додому, принаймні не раніше смерті Скоропадського чи навіть десь після 1727 р.» – писав учений¹⁶.

Згодом український історик на шведській еміграції Б. Кентржинський у своїй ґрунтовній біографії І. Мазепи (1962 р.) на основі архівних матеріалів зняв усі питання щодо автора Реляції. Ним і насправді виявився далеко не найвищий шведський офіцер – такий собі ротмістр Петер Шенстрем¹⁷ (1682 – 1746 рр.). «Шведська історіографія знає, хто він був, і його правдиве прізвище вже устійнене: а саме цим «невідомим чи пак анонімним майором» був секретар королівської польової канцелярії – Петро Шенстрем (Peter Schönström), – називав ім'я автора Реляції Т. Мацьків у своїй відомій праці, що вийшла друком 1988 р.¹⁸ Зараз у нас є змога пролити більше світла на загадку і не таку вже й пересічну постать П. Шьонстрьома (так звучить його ім'я, якщо дотримуватися шведської фонетики) і внести деякі корективи стосовно його посади.

* * *

Слід одразу ж зазначити, що секретарем королівської канцелярії він не був. Цю посаду обіймав Й. Седергельм. Як вдалося з'ясувати автору даного дослідження, у 1709 р. той очолював невеличкий колектив шведських військовополонених, що створив Реляцію про Полтавську битву, вигідну для російської пропаганди й особисто для Петра I. Деякі обставини, зокрема подальша доля Седергельма, який зміг «наблизитися до самого Петра і, хоч полонений, мав порівнюючи досить значну свободу рухів»¹⁹, а згодом перетворився на протагоніста петровської зовнішньої і навіть внутрішньої політики, дозволяють зробити вельми імовірне припущення, що справжнім натхненником тієї Реляції був ніхто інший, як російський цар²⁰. Як би там не було, після того звіту самовидців шведська Державна рада саботувала вимогу Карла XII набирати нові полки.

Що ж стосується ротмістра Шьонстрьома, то під час Полтавської епопеї він був *особистим* секретарем Карла XII. Отже, його Реляція є свідченням наближеної до шведського короля особи й не підлягає ніяким сумнівам? Та не будемо поспішати з остаточними висновками.

П. Шьонстрьом потрапив у полон після капітуляції шведського війська під Переволочною. Та його доля в тому полоні була не найгіршою. Всі 13 років полону він провів у Сибіру, де вивчав старовинні російські й татарські рукописи, на базі яких у 1741 р. написав наукову працю «Короткі зауваги до шведської історіографії» (вийшла друком 1816 р.)²¹. Там, в Солікамську, він близько зійшовся з іншим ветераном Полтавської битви – В. Татищевим²². Так, тим самим Василем Микитовичем Татищевим – батьком російської історіографії, який в 1720 – 1722 рр. управляв казенними заводами на Уралі. Інтерес В. Татищева до П. Шьонстрьома був зумовлений ще й тим, що останній був кузеном екстраординарного асесора (найвищої посадової особи, призначеної особисто Карлом XII) Королівської гірничої колегії²³. Ім'я того кузена – Еммануїл Сведенборг; згодом він став всесвітньовідомим теософом і містиком.

Незабаром В. Татищев зустрівся з Е. Сведенборгом у Швеції, куди він прибув наприкінці 1724 року, за його власними словами, «для деяких секретних справ»²⁴, які превалювали над офіційною метою поїздки – потребами у гірничих справах. Головною з таємних справ було з'ясування можливості підтримки домагань на шведський стіл герцога голштинського Карла-Фрідріха – нареченого царівни Анни Петрівни. Та багатосторонній посланець Петра I розвинув неабияку активність і на інших напрямках.

Зупинимося на одному з них. «У Стокгольмі Татищев познайомився зі шведською поетесою Софією Бреннер... творчість якої, за словами нашого історика, була відома не тільки в Швеції, але й у інших державах Європи. Татищев умовляв її написати поему про Петра I. С. Бреннер в принципі не заперечувала, але заявила, що не може розпочати роботу доти, доки не буде знати, як сприйняли в Росії її вірші, написані з приводу коронації Катерини I. Татищев писав Черкасову (кабінет-секретар Катерини I. – О. Д.) 9 квітня 1725 р., що непогано було би заохотити поетесу. У Петербурзі схвально поставилися до ідеї Татищева. Імператриця розпорядилася послати С. Бреннер «в кредит 100 червонных, да медаль золотую о коронации». Щоби полегшити завдання поетеси, Татищев склав для неї записку «Краткое изъятие из великих дел Петра Великого, императора всероссийского», в якій були коротко схарактеризовані особистість і діяльність царя»²⁵.

А тепер звернімо увагу ще на кілька промовистих деталей. У числі перших міністрів, яким російський посланник у Швеції Бестужев офіційно представив В. Татищева, був... Й. Седергельм²⁶.

У шведські наукові кола В. Татищева увів ще один ветеран Полтави – Ф. -І. Страленберг; з ним, як і з П. Шьонстрьомом, російський історик познайомився в Сибіру. Цей військовополонений також користувався відносною свободою в полоні й мав змогу займатися науками і також написав книгу, що вийшла в Стокгольмі німецькою мовою 1730 р. під назвою «Історичний і географічний опис північної та східної частин Європи й Азії». У коментарях до академічного видання цієї праці в СРСР зазначалося, що деякі відомості, зокрема історичні, для своєї праці він отримав у Москві перед

поверненням на батьківщину²⁷. І далі: «Але Татищева й Страленберга пов'язував не лише спільний інтерес до руської історії. Вперше вони зустрілися в Сибіру в 1720 р., але потім у 1724 – 1726 рр. під час поїздки Татищева у Швецію продовжили своє знайомство. Вочевидь, низкою відомостей, наведених у книзі, Страленберг зобов'язаний саме Татищеву»²⁸. За деякими даними Ф. -І. Страленберг був представлений Петру I і той умовляв його залишитися на російській службі, але швед відмовився²⁹. Вельми цікаво, що перший біограф Петра I І. Голіков назвав твір Ф. -І. Страленберга «підступним наклепом, зведеним на Петра Великого»³⁰.

Отже, бачимо: 1. Інструкцію В. Татищева шведській поетесі, як писати оду Петру I; 2. Відомості В. Татищева, надані ним для написання книги Страленберга.

Висновок: було б дивно, якщо би «птенец гнезда Петрова» (за визначенням славнозвісної енциклопедії Брокгауза і Єфрона), батько російської історіографії В. Татищев, не надав відповідних матеріалів своєму приятелю – П. Шьонстрьому. Чим той і скористався.

Ще одна дуже цікава деталь. Описуючи вчинок І. Мазепи, Ф. -І. Страленберг зазначає, що намір українського гетьмана полягав у тому, щоби «область цю (тобто Україну. – О. Д.) учинити князівством особливим»³¹. Не віддати під владу Польщі, як у П. Шьонстрьома, а утворити незалежну не від кого державу. Можливо, це була «недоробка» В. Татищева. А можливо, у 1730 році, коли Ф. -І. Страленберг видавав свою працю, питання «мазепинського сепаратизму» вже було зняте з порядку денного великодержавної російської пропаганди.

Таким робом, під час написання П. Шьонстрьомом його Реляції в Швеції існувала потужна проросійська політична сила на чолі з Й. Седергельмом. Час перебування у Швеції В. Татищева співпав з піком її впливовості у шведських політичних колах. До цієї політичної сили безумовно належав П. Шьонстрьом. Питання про його захоплення червінцями й медальками обличимо до з'ясування деталей.

Варто зазначити, що майже всі особи, причетні до збереження і публікації щоденника Г. Адлерфельда, були тим або іншим чином пов'язані з Росією, а дехто з них мав підстави бути вдячним особисто Петру I.

Рукопис зберіг чи не найвіданіший друг Карла XII – вюртемберзький принц Максиміліан Еммануель, відомий також під прізвиськом «маленький принц». І в цьому немає нічого дивного, адже у «маленького принца» з Г. Адлерфельдом були дуже тісні стосунки³². На відміну від інших військовополонених, Петро I відпустив принца додому. Та той несподівано помер по дорозі на батьківщину 25 вересня 1709 року у віці 20 років. Трапилося це в Дубно на Волині. Офіційна версія причини смерті – лихоманка – не піддається перевірці. Відомо тільки те, що за наказом Петра I покійному були віддані військові почесті, а тіло було переправлене до його матері, Елеонори Юліани Бранденбург-Ансбахської³³, яка доправила щоденник Г. Адлерфельда вдові останнього в Штутгарт. Невдовзі за тією ж адресою духівник і секретар «маленького принца», Й. В. Барділі переслав і щоденник Г. Адлерфельда³⁴. Звернімо увагу ще на одну деталь цієї історії. Петро I не тільки наказав доставити тіло «маленького принца» в Штутгарт, але й «утішав скорботну мати у втраті юного сина». В результаті чого «на надгробному пам'ятнику Принца висловила мати її почуття вдячності «Великому Царю Руському, який у нещасті вшанував ворога свого й великодушно відплатив ворогу своєму борг по його кончині»³⁵. Отже, цілком логічним є припущення, що, передаючи щоденник Г. Адлерфельда його вдові, Елеонора Юліана згадала про шляхетний вчинок Петра I, а вдовапереповіла те синові, який переклав і видав твір батька. Та й сам видавець протягом 1723 – 1724 рр. перебував у Росії, мешкав, зокрема, в Петербурзі й Москві, де в травні 1724 р. був присутній на коронації імператриці Катерини I³⁶, напевно, бачив Петра I і представлений російському імператору.

* * *

Слід сказати, що в ті часи практика надання російських «документальних» матеріалів була широко розповсюджена. Так, наприклад, Вольтер в процесі роботи над «Історією Російської імперії за Петра Великого», замовленою особисто російською

імператрицею Єлизаветою Петрівною, спирався, головним чином, на російські джерела, які йому люб'язно надавали³⁷. «Захоплення Вольтера було щирим. Звичайно, дорогі шуби й інші подарунки з Росії були йому приємні, але все ж, працюючи над «Російською імперією», він відчував справжній підйом творчої енергії», – зазначали російські радянські літературознавці³⁸.

Мабуть, той «підйом» відіграв свою роль у суттєвому зміщенні Вольтером акцентів у характеристиці Мазепи. У творі «Історія Карла XII, короля Швеції» (1731 р.) гетьман постає перед читачем повновладним князем (prince) України, яка «завжди прагнула бути вільною»³⁹, людиною освіченою, «відважною, заповзятливою й надзвичайно працюватою». Він «розробив план повстання» й був «сповнений рішучості отримати незалежність і створити могутнє королівство з України й решток Російської імперії», – зазначав Вольтер⁴⁰.

Дещо під іншим кутом зору ми бачимо І. Мазепу в «Історії Російської імперії за Петра Великого» (перший том, в якому міститься інформація, що нас цікавить, вийшов друком 1759 р.). «Це був сімдесятирічний старий, який, не маючи дітей, здавалося, повинен був би думати ні про що інше, як про те, щоб у спокою закінчити своє життя; вдячність мала би пов'язувати його з царем, якому він був зобов'язаний своїм місцем. Але, чи то тому, що він дійсно мав причини нарікати на свого володаря, чи слава Карла XII засліпила його, чи радше тому, що прагнув стати незалежним, він зрадив свого благодійника й вступив у таємний зв'язок зі шведським королем, вихваляючись підняти на повстання всю свою націю», – читаємо в книзі⁴¹. Отже, ознайомившись із російськими джерелами, Вольтер вніс суттєві корективи в оцінку особи й діяльності І. Мазепи. Зі сповненою енергією патріота, Мазепа перетворився на німецького зрадника свого добродія.

Та в даному випадку нас цікавить не стільки цей факт, як те, що у ґрунтовних працях великого мислителя не зустрічаємо жодного натяку на будь-які домовленості між Мазепою і Лещинським. Так, Вольтер згадує про якісь попередні домовленості між Карлом XII і Мазепою. «Король призначив йому [Мазепі] зустріч на річці Десні. Мазепа обіцяв прийти з тридцятьма тисячами вояків, військовою амуніцією й провізією та своїми скарбами, що були величезними. Шведська армія пішла, отже, в цьому напрямку на великий жаль усіх офіцерів, які нічого не знали про договір короля з козаками», – описує він причини повороту Карла XII в Україну, посилаючись на якийсь таємний договір між гетьманом і королем Швеції⁴². Про участь С. Лещинського в тих договірних комбінаціях – жодного слова.

Про необізнаність Вольтера в суті справ не може бути ніякої мови. «Із слів самого Вольтера (в його передмовах до прижиттєвих видань Історії Карла XII) довідуємося, що поміж головними його інформаторами були також польський король Станіслав Лещинський і граф Станіслав Понятовський, які – можна з якоюсь дозою правдоподібності допустити – й стали головним джерелом інформацій про Мазепу й Україну. Граф Понятовський (прихильник короля Лещинського, батько останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського) брав участь у Полтавській битві, перебував з Карлом у Бендерах у Туреччині, де виконував функції дипломатичного посередника короля у переговорах з турецьким султаном. З Лещинським і Понятовським познайомився Вольтер у Льотрінґії, якої напівсуверенним князем і був Станіслав Лещинський, колишній польський король, ставленик Карла XII», – зазначав український історик з діаспори М. Небелюк⁴³.

До цього варто додати, що Вольтер навіть деякий час перебував при дворі С. Лещинського 1748 року⁴⁴. Отже, у нього були, по суті, необмежені можливості поспілкуватися з польським королем і отримати інформацію про договір того з І. Мазепою. Зазначимо також, що твори Вольтера неодноразово перевидавалися за життя автора, і він часто-густо вносив до них необхідні корективи. Та до кількох прижиттєвих перевидань «Історії Карла XII» він у тексті, що стосувався українців, зробив тільки одну правку, додавши негативний опис запорожців. Був Вольтер знайомий і з твором Г. Адлерфельда, про що сам неодноразово зазначав у передмовах до пізніших видань «Історії Карла XII». Але ані в цій книжці, ані в «Історії Російської імперії за Петра

Великого» немає, як вже було зазначено, жодного слова про українсько-польський договір. Щось дивне для Вольтера, адже у своїх творах він завжди приділяв особливу увагу міжнародним відносинам. А тут обійшов мовчанням договір, який, в разі реалізації, суттєво міняв політичну мапу Європи!

Деякі безпосередні свідки, які опублікували свої спогади по ще свіжих слідах тих подій, а саме – в першій половині XVIII ст., також вельми туманно згадують про якісь польсько-українські домовленості й плани. Так, британський офіцер, який перебував на службі царя (його спогади опублікував Даніель Дефо), стверджував, що існував «план короля Швеції, розроблений в результаті секретних зносин з занапащеним зрадником Мазепою; [король] знайшов засоби шляхом хабара або інших методів корумпувати його, а той дійсно мав під своєю орудою українських козаків, спадковим генералом котрих був. Цей план, як ми згодом зрозуміли, був розроблений партією короля Станіслава, особливо воєводою Києва або Кийовії, легковажним другом короля Швеції... Як тільки к повному задоволенню короля Швеції та угода була укладена, він знявся з табору в Могильові** й на велике здивування не тільки росіян, але й усього світу, покинув прямий шлях на Москву й повернув на південь...»⁴⁵. Як бачимо, знову йдеться про «план короля Швеції»; і тільки згодом, невідомо з яких джерел, британський офіцер дізнається про участь у цьому «партії Станіслава». Як і у випадку з П. Шьонстрьомом, можна зробити припущення, що це були якісь сумнівні російські джерела.

Та є ще й свідчення авторитетних і обізнаних учасників тих подій. Наприклад, Й. В. Барділі, духівника й секретаря вюртемберзького принца Максиміліана Еммануеля, відомого також під прізвиськом «маленький принц», чи не найближчого друга Карла XII. У своїх нотатках, датованих 25 вересня, він записав: «Привід для цього [повороту] дав Мазепа, козацький військовий вождь. Тривалий час він був дуже невдоволений патронатом царя і вирішив при цьому повністю звільнитися від нього й перейти зі своїм народом на бік Карла, й тим самим пристати до Станіславської партії, оскільки він вже до цього неодноразово шукав дружби з королем [Швеції] і пропонував свою службу. Натомість, якщо раніше на ці пропозиції щодо послуг цього військового вождя мало звертали увагу, то на цей час нагода скористатися його послугами здавалася виключно прийнятною, до якої можна було пристати, оскільки він міг на той час не тільки зміцнити шведську армію великою кількістю людей (він мав на той час 20000 чоловік), а й тим, що його земля могла, перш за все, бути в нагоді, щоб шведський солдат міг краще підготуватися до генерального зіткнення, крім того, в Україні, у благодатній і надзвичайно забезпеченій провіантом землі, можна було поповнити усе необхідне, не кажучи вже про те, що далі перед ними відкривалася ворожа країна, при цьому сподівалися забезпечити кращі комунікації зі Станіславом і Польщею»⁴⁶. І знову ж таки йдеться тільки про участь «Станіславської партії» у переговорах між гетьманом Мазепою і Карлом XII, але аж ніяк не про українсько-польську угоду.

Ще один дуже авторитетний свідок тих подій – словацький священик Даніел Крман. Під час походу Карла XII в Україну він був послом від протестантів Угорщини й Словаччини при шведському королі, мав з ним постійні безпосередні контакти. Для Д. Крмана шведсько-український союз – сам по собі зрозумілий і доконаний факт. Він не обговорює його існування, і в своєму знаменитому «Подорожньому щоденнику» тільки одного разу згадує «мазепсько-шведський союз», як щось, що не підлягає жодним сумнівам. Ось дослівний переклад відповідного фрагмента зі словацького академічного видання «Подорожнього щоденника», яке вважається найбільш адекватним і коректним (йдеться про приїзд татарських послів до «короля й Мазепа» 21 червня 1709 р. за новим стилем): «Татари також дивувалися, що король Карл здобуває Полтаву, тому що царська величність за посередництвом свого власного посла повідомила їх про те, що московсько-шведська війна вже скінчилася на почесних умовах з відданням його сестри в дружини королю Карлу. Тими ви-

* Потоцький Юзеф (1673 – 1751). Обіймав посаду київського воєводи у 1702 – 1744 рр.

** 11 серпня 1708 р.

мислами він хотів відвернути татар від мазепсько-шведського союзу, для укладення якого воєвода Мазепа зовсім нещодавно відправив до Криму свою людину з волюським полковником. Козаки справді мали якусь стару угоду, за якою іменем братства одна сторона зобов'язується чинити допомогу іншій, що бореться з труднощами»⁴⁷. Треба зазначити, що, намагаючись долучити татар до шведсько-українського союзу, Мазепа діяв у дусі угод, окреслених в Реляції Шьонстрьома (хоча про татар в них і не йшлося). Занотуємо також, що з метою недопущення утворення потужної анти-московської коаліції, Петро I вдався до своєї випробуваної зброї – дезінформації, про що розповіли татарські послі і що й засвідчив Д. Крман у своєму щоденнику.

Таким чином, інформацію про договір Мазепа – Лещинський містить одне-єдине джерело – Реляція Шьонстрьома. Вірогідним виглядає припущення Б. Крупницького, що про цей договір автор Реляції дізнався вже в російському полоні. Як ми вже побачили, найімовірнішим джерелом тієї інформації був ніхто інший, як відданий адепт Петра I – В. Татищев.

На російський слід вказують також деякі інші фрагменти Реляції Шьонстрьома. Зокрема, він намагається перекласти частину провини за поразку шведів на українського гетьмана. «Якщо б Мазепа виявив на той час (після повороту Карла XII в Україну. – **О. Д.**) більше твердості, то марш короля, мабуть, був би більш успішним. Але він почав коливатися, насамперед сподіваючись, що зможе повернути царську ласку...», – зазначає автор Реляції⁴⁸. В останні роки українські дослідники довели, що в основі міфу про намір І. Мазепи зрадити Карла XII і повернутися під владу Петра I лежали сфальсифіковані документи, і що головним творцем фальшивок був російський канцлер – граф Г. Головкін⁴⁹.

* * *

Як би там не було, але історики XVIII століття на чолі з великим Вольтером не надали значення інформації П. Шьонстрьома про польсько-український альянс. Вельми характерно, що серед них опинився і автор першої багатотомної біографії Петра I – росіянин І. Голіков.

Він сприймає договір І. Мазепи з поляками, як абсолютну даність, але стверджує, що його було укладено під час зустрічі гетьмана з польськими прихильниками шведського короля, яка відбулася в маєтку «княгині Дульської». І. Голіков не вказує дати (проте ми знаємо, що зустріч І. Мазепи з А. Дольською відбулася наприкінці 1705 року) і подає договір зовсім в іншій інтерпретації, ніж П. Шьонстрьом. За І. Голіковим, цей договір передбачав, що «Мазепа доставит в подданство польское Малороссию, как она была прежде, а за это ему, 1. Быть над оною и над всей Украиной за-Днепровскою Гетманом; 2. Доставить в непосредственное владение его Северское Княжество с титулом владетельного Князя; 3. Сочетаться ему с помянутою княгинею браком и проч.». «Все сии условия подтвердил по возведении своем на Польский престол и Станислав Лещинский; а когда о сем постановлении от помянутого скопища дано было знать Карлу XII, то сей Король, приняв его с радостию, не только все оное подтвердил, но и сверх того обещал Мазепе сделать его в Княжестве оном ни от кого независимым владельцем, и присовокупить к оному многия смежныя к оному места, и проч.», – писав І. Голіков⁵⁰.

Слід сказати, що І. Голіков читав «Военну історію Карла XII» Г. Адлерфельда, про що сам неодноразово писав у своїй праці. Але, як бачимо, він викладає зовсім іншу версію польсько-українського договору. На жаль, зазвичай акуратний в своїх посиланнях автор цього разу не розкриває джерел своєї інформації. Та вона аж ніяк не була випадковою. Так, в іншому місці своєї багатотомної праці І. Голіков, описуючи події 1708 року, зазначав: «Сей Король (Карл XII. – **О. Д.**)... не токмо не отверг злодейских предложений изменника (І. Мазепи. – **О. Д.**), предающего своего законного государя и благодетеля, но и всею силою своею обнадежил наградить богомерзкую его измену возвышением в достоинство независимаго ни от кого Государя Украины...»⁵¹.

Отже, маємо абсолютно відмінну картину від зображеної в Реляції П. Шьонстрьома. Замість повністю підпорядкованого Польщі володаря двох воєводств бачимо

«незалежного не від кого Государя України». Чи мав І. Голіков підстави для створення такої картини? Мав. Ще й які!

Попри всі свої пропагандистські витівки, у критичні моменти Петро І інколи робив обмовки, які розкривали істину суть подій і положення справ.

Так, у своєму Маніфесті до малоросійського народу від 9 листопада 1708 року, коли цар ще не прийшов до тям після «зради» Мазепи і ще не набула завершеного вигляду теза про намір гетьмана віддати Україну під владу Польщі, Петро І пояснював ситуацію так: «Малороссийскую землю, по истощении оной, отдать под иго Польское и в порабощение Лещинскому, незаконно от него выбранному Королю, которому он то обещал в учиненном с ним союзе, дабы вместо Курляндии, Жмундии и Лифлянд Польских, которые Лещинской Шведе уступить обещал, оному сей Малороссийской край, завоевав отдать, а изменника Мазепу в Украйне самовласным Князем над вами учинить, в чем он от него изменника Богоотступного бывшего Гетмана Мазепы, был обнадежен, что он ему в том его намерении поможет...»⁵².

А напередодні Полтавської битви, коли нервова напруга сягнула апогею, 26 червня 1709 р. російський цар «По прибытии к дивизии Галартовой, повелел призвать полковников от полков и изволил говорить: «Король Карл и самозванец Лещинский привлекли к воле своей вора изменника второго Иуду гетмана Мазепу, которые клятвами обязались между собой отторгнуть от России народы малороссийские и учинить княжество особое под властью его вора и изменника Мазепы, в котором ему быть великим князем и иметь у себя во владении казаков донских и запорожских, и Волынь, и все роды казацкие, которые по сей стороне Волги...»⁵³. Можна навести ще декілька висловлювань Петра І, в яких він «викриває» плани Карла XII зробити І. Мазепу повноправним правителем України.

І все ж, незважаючи на свої ж власні твердження про наміри шведського короля зробити І. Мазепу не від кого незалежним володарем, підкріплені аналогічними публічними заявами Петра І, І. Голіков не сумнівається в існуванні договору Мазепа – Лещинський, головною метою якого було буцімто віддати Україну під владу Польщі. Повторюючи цю аксіому петровської пропаганди, І. Голіков навіть не помічає, що в наступному ж реченні пише, що «за это ему [Мазепі]... Быть над оною и над всей Украйною за-Днепровскою Гетманом». Але ж тут не йдеться про безпосереднє підпорядкування України польській короні. Це – радше варіація на тему Гадяцької угоди І. Виговського 1658 року, яка передбачала федерацію трьох відносно рівноправних суб'єктів. І зовсім не випадково при наближенні Карла XII до України старшина посилено студювала той документ, про що й розповів В. Кочубей у своєму знаменитому доносі, який був відомий І. Голікову. На що ще спирався перший біограф Петра І?

Іншою козирною картою російської пропаганди був перехоплений росіянами лист І. Мазепи до С. Лещинського, відправлений з Ромен 5 грудня.

Першим у науковий обіг його увів саме І. Голіков. Необхідно зазначити, що з самого початку з цим листом відбуваються дивовижні метаморфози. Так, вміщаючи цей документ, І. Голіков зазначає, що публікує переклад з польської «одного з оригіналів»(!)⁵⁴. Виходить, що І. Мазепа розмножив у багатьох примірниках свій надсекретний лист? З якою метою? Розклеїти його на кожному дереві? Так це чомусь зробив не він, а Петро І! І зробив з притаманною йому оперативністю. Вже 21 січня 1709 р. він повідомляє у своїй програмній Грамоті до українського народу, що для «лутшого известия и уверения» послав польський оригінал гетьману І. Скоропадському з повелінням «оный объявить в войске нашем Запорожском и по всем полкам, а при сем переписав оный для лутшаго разумения на российский язык». Далі цар не шкодує зусиль, аби завуалювати свою власну тезу про намір І. Мазепи добитися незалежності, «чтобы им [українцям] будто ни под нашею, ни под полскою властью не быть, но особливо свободным останися». «А ныне по тем его, богоотступного изменника, явилася явная ложь и предателство под полское иго малороссийского народа», – наголошував Петро І⁵⁵. Його дії у випадку з цим листом краще за інших пояснив такий тонкий знавець російської радянської історичної пропаганди, як академік Є. Тарле. Характеризуючи лист як «найвдячніший агітаційний матеріал»⁵⁶, він зазначає, що

«Розповсюджував його сам російський уряд, знаючи добре, що нічим не можна було так безнадійно підірвати авторитет гетьмана, який зрадив, як викриттям його наміру віддати Україну саме Польщі»⁵⁷.

Публікуючи цей документ, Микола Костомаров подавав як його оригінал польською мовою (який у 2-й половині XIX ст. ще був доступний в Архіві іноземних справ), так і переклад «малоросійською», в котрому від імені всієї України гетьман, начебто, писав: «ожидаем пришествия Вашей Королевской милости, аки избавителя нашего, и прося о том покорно, лобзаю тысячекратно непобедимую Вашу десницу. Вашей Королевской милости, моего милостиваго Государя верный подданный и слуга нижайший Ян Мазепа, Гетман»⁵⁸.

Потім, якимось дивовижним чином, польський оригінал випарувався, і сучасні російські історики змушені посилатися на копію, в якій з'явилися нові фрагменти, зокрема заява І. Мазепи «о подданной своей подлеглости королю»⁵⁹.

Загалом автентичність того «найвдячнішого агітаційного матеріалу» адекватно охарактеризував той же Є. Тарле. «Слід зауважити, що перекладів з польського листа Мазепи було декілька, і вони бувають різночитаннями й пропусками», – визнавав академік⁶⁰. У свою чергу, В. Шевчук, на основі текстологічного аналізу, схиляється до думки про легендарний характер листа І. Мазепи до С. Лещинського від 5 грудня 1708 р. й пов'язаних з ним фальшивок петровської пропаганди. «Отже, жодних договірних стосунків, можемо твердити, між обома правителями не було, не було і взаємної довіри», – робить слушний висновок В. Шевчук⁶¹.

Таким робом, ми побачили, що твердження про договір Мазепа – Лещинський в інтерпретації П. Шьонстрьома не мало під собою ніякого документованого підґрунтя, та й усі інші версії такого договору були більш ніж сумнівними. Тому історики XVIII ст. і не надали йому скільки-небудь вагомому значення. Та й російська пропаганда значно знизила активність по даній темі.

* * *

Такий розвиток подій можна пояснити тим, що в другій половині XVIII ст. питання українського сепаратизму зійшло з порядку денного. Справді, в 1764 році була скасована Гетьманщина, 1775 року остаточно зруйнована Січ, 1783-го – покріпачене українське селянство; 1785 року, згідно з «Жалуваною грамотою дворянству», українська козацька старшина була прирівняна до російського дворянства і почала масово русифікуватися. Здавалося, що в українській державі й українського народу немає ніякої історичної перспективи. Так, автор, по суті, першої наукової історії України – «Історії України та українських козаків» (1796 р.), австрійський історик Йоган-Христіан Енгель, констатував у своїй праці, що цей народ «вже зник внаслідок приєднання його до гігантського масиву Російської держави»⁶².

Та на рубежі XVIII – XIX ст. розпочався ніким не очікуваний процес українського Відродження. У 1798 році виходить друком перша книжка українською мовою – «Енеїда» І. Котляревського. Далі з'являються прозові твори Г. Квітки-Основ'яненка. 1804 року в Харкові відкривається перший український університет. Згодом там же починають виходити перші «товсті» українські журнали. На імперському обрії знову постали привиди українського сепаратизму, тісно пов'язані з ім'ям і діяльністю І. Мазепи. Причому українофільські настрої просякли і в тодішню еліту російського суспільства, навіть в офіцерський корпус, і асоціювалися ті настрої знову ж таки з ім'ям гетьмана Мазепи.

Ось що писав, наприклад, історик О. Мартос (син видатного скульптора І. Мартоса) у своїх спогадах про відвідини могили І. Мазепи в Галаці у 1812 році: «Мазепа умер в отдаленности от отечества своего, коего он защищал независимость; он был друг свободы и за сие стоит уважения потомства. После его удаления из Малороссии, жители ея потеряли свои права, столь священныя, которыя Мазепа долго защищал с свойственною каждому патриоту любовью и горячностью. Его не стало, и имя Малороссии и ея храбрых казаков изгладилось из списка народов... известных своим существованием и конституцией... Мазепа – просвещеннейший, человеколю-

бивейший человек, искусный полководец и повелитель вольного, следовательно, счастливого народа»⁶³.

Невдовзі, 1825 року, публікується поема К. Рилеєва «Войнаровский», у якій створено позитивний образ І. Мазепи. Мазепіана виходить за межі Російської імперії: 1819 року свою поему «Мазепа» друкує Байрон.

Випадково, а радше за все, – не дуже, саме в ті часи в російській історичній літературі фокусується увага на договорі Мазепа – Лещинський за версією П. Шьонстрьома. Як би там не було, концентрація уваги на цьому договорі дискредитувала як самого гетьмана, так і його ідею утворення незалежної української держави.

Чи не найпершим тексти договорів Мазепи з «королями шведським і польським» у Росії опублікував придворний історіограф Д. Бутурлін у своїй фундаментальній праці «Военная история походов россиян в XVIII столетии» (1819 – 1823). При цьому автор зазначив, що тексти подано в перекладі з французької з «Военної історії Карла XII» Густава Адлерфельда. Переклад, вміщений царським флігель-ад'ютантом, був, м'яко кажучи, дуже вільним. Не вдаючись у подробиці, подивимося тільки на кінцівку ст. 4 договору з Карлом XII. Останнє речення в інтерпретації Д. Бутурліна виглядає так: «Касательно же до содержания Шведской армии, то Мазепа обязывается доставлять съестные припасы из Украины и Белгородской провинции, самых хлебобороднейших в России»⁶⁴. Отже, завдяки невеличкій вправності рук, на наших очах «цілий світ» перетворюється на Росію. В оригіналі Україна трактується як окрема територія, в перекладі – як невід'ємна частина Росії. Кінцівку статті, де йдеться про неспроможність Росії забезпечити боєздатність своєї армії власними силами, тобто про її залежність від експлуатації колонізованих земель (в оригіналі Білгородщина теж трактується як окрема адміністративна одиниця), зовсім знято (текст договору див. вище). Таким робом, маємо справу зі звичайним великодержавним пропагандистським шулерством.

Естафету майже миттєво підхопив автор першої вітчизняної наукової історії України Д. Бантиш-Каменський. У своїй знаменитій «Истории Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству» він переказує статті договору, укладеного Мазепою з Королем Шведським. І додає, що ті статті були вміщені в договір Мазепи з Польським Королем Станіславом «с следующим прибавлением: изменник обещал возвратить Польше всю Малую Россию и Смоленск; в награду же за сие Станислав долженствовал учинить его владительным Князем Полоцким и Витебским, на правах Герцога Курляндскаго»⁶⁵.

Зазначимо, що і Д. Бутурлін, і Д. Бантиш-Каменський посилаються на книгу Г. Адлерфельда (другий з них навіть вказує сторінки), але не уточнюють, що цитовані документи взято з додатків до спогадів королівського камергера, а саме – з Реляції про Полтавську битву на той час ще не ідентифікованого офіцера шведської армії.

У свою чергу М. Маркевич, хоча й був ознайомлений з працею Г. Адлерфельда, дотримується версії І. Голікова, підсилюючи при цьому романтичні мотиви дій старого гетьмана. «Описывают еще, что, будучи в походе против Шведов, он познакомился в Польше с родственницею Лещинского, матерью Вишневецких, Княгиней Дульской; потом влюбился в нее, вздумал в шестьдесят лет жениться на ней и, для успеха в этом деле, решился присоединить Малороссию в Польше... Условия с Поляками были у него следующие: он останется Гетманом обеих сторон Днепра и Запорожья, и будет владительным, ни от кого независимым, Князем Северским, с прибавкою к этому Княжению многих смежных земель, вероятно от России»⁶⁶.

Але з другої половини XIX ст. панівною у вітчизняній історіографії стає версія П. Шьонстрьома, якого, як правило, ототожнюють з Г. Адлерфельдом. Вагомий внесок у це зробив М. Костомаров. У своїй класичній монографії «Мазепа і мазепинці» він просто подає рядки з німецького видання «Военної історії Карла XII» 1742 р., не уточнюючи при цьому, що той текст не належить королівському камергеру, а потім переказує зміст договору російською мовою⁶⁷. Далі. Аналізуючи хід та наслідки війни маніфестів і універсалів Карла XII та Мазепи, з одного боку, й Петра I та Скоропадського, з іншого, М. Костомаров доходить висновку: останні мали перевагу в цій війні

завдяки тому, бо впевнили народ, що «в делах, найденных у Мазепы во дворе после взятия Батурина, оказался договор бывшего гетмана со Станиславом, по которому гетман отдавал Украину Польше»⁶⁸. Так, вчений сумнівається, що на згаданих Батурина насправді було знайдено договір Мазепа – Лещинський («впевнити народ, що знайшли», аж ніяк не означає «знайшли»), але тим не менше без усіляких коливань і застережень наводить текст договору з книги Г. Адлерфельда. В цілому, М. Костомаров, спираючись на Реляцію П. Шьонстрьома, схиляється до думки, що існували два окремих договори українського гетьмана зі шведським та польським королями.

До середини минулого століття з авторитетних українських (та й не тільки українських) істориків хіба що Б. Крупницький не вважав союз Мазепа – Лещинський доведеним фактом, про що вже йшлося. І привід для сумнівів у нього був дуже вагомий – оригінал Реляції П. Шьонстрьома. «Анонімна реляція видання Галлендорфа, себто першоджерело, говорить тільки про один союз», – вказує вчений. І далі: «в шведським виданні на ст. 4 просто сказано, що Карл XII ввійшов в союз з Мазепою, притягнувши до нього Станіслава і польське королівство»⁶⁹.

Більш категоричне судження з приводу польсько-українських перемовин висловив відомий політичний діяч і дослідник української історії Р. Бжеський. У своїй праці, опублікованій під псевдонімом Р. Млиновецький (перше видання вийшло невеличким накладом 1957 р.), він переконливо спростував існування договору Мазепа – Лещинський.

«Вправді, король Станіслав Лещинський писав до Франції, начебто він співпрацює з гетьманом Мазепою від 1703 року і представлявав справу так, немовби він, польський король може говорити і про Україну, як частину своєї держави і то за згодою самих українців.

Однак треба пам'ятати, що таке свідоме фальшування правди було користним для Польщі та її короля і було можливе тільки тоді, коли гетьман не мав безпосереднього зв'язку з Карлом XII...

Станіслав Лещинський прекрасно знав, що поляки мріють про загарбання України і знав, що король Август II, його противник, може похвалитися зобов'язанням Московщини передати Польщі цілу Правобережну Україну.

За таких обставин, щоб здобути собі так йому потрібну прихильність поляків, мусить Станіслав Лещинський перспективою загарбання цілої України здобувати собі популярність. Для того він ставить справу так (хоч би в своєму універсалі до українців), немов би річчю певною є, що гетьман Мазепа погодився на «гадяцькі пункти», а в листах до Карла XII представляє усе так, наче Мазепа визнає суверенітет Польщі.

Ці вигадки мали в першу чергу переконати самих поляків, а універсал був одночасно спробою короля передіришити справу»⁷⁰.

Далі Р. Бжеський аналізує зміст угоди між І. Мазепою й С. Лещинським, поданої в праці Г. Адлерфельда, й доходить висновку, що такої угоди в реальності «не існувало і існувати не могло»⁷¹. «Те, що король Станіслав Лещинський знав ціну тих фантазій, доводить слідує: згадані вигадки ширить король в роках 1706 і 1707, себто тоді, коли ця справа має, так би мовити «академічний» (чи краще сказати пропагандовий) характер. Коли ж похід в глиб України починає набирати реальних зарисів... себто у вересні 1708 року, вже в листі до Карла XII той самий польський король цілком поважно приймає під увагу повну можливість збройного виступу гетьмана Мазепи проти нього. Цей лист є переконуючим доказом того, що між Станіславом Лещинським і гетьманом Мазепою не було жодного порозуміння, не було жодної конкретної умови і що сам король не знав і в 1708 році, яке становище може зайняти гетьман Мазепа!», – робить висновок Р. Бжеський (підкреслення в тексті належать йому)⁷².

На підтвердження своєї думки він наводить три документи:

«маніфест Карла XII з грудня 1708 року, в якому він урочисто заперечує вигадки ворогів про намір будь-яким чином узалежнити Україну від Польщі»;

«подані значно пізніше гетьманом Орликом у його «Дедукції прав України» пункти умови, підписаної Карлом XII та Мазепою. Про них, безперечно, довідався гетьман Орлик від самого шведського короля»;

«чи не найбільш переконливим документом є урядове ствердження в московському «Щоденнику воєнних операцій полтавського бою», що в захопленому після бою шведському архіві канцлер Головкин і під канцлер Шафіров знайшли багато листів гетьмана до шведського короля, в яких була мова лише про перетворення України в самостійне, ні від кого незалежне князівство»⁷³.

Згодом Р. Бжеський наводить інші аргументи на користь своєї версії. «Українські полонені в Батурині казали, що Мазепа «договори о том заключил, чтоб помагать королю шведському й Конфедерації Польській (себ то Лещинському), Малороссію же отрешить би от російського іга і бити ему самовластним князем». Це саме стверджує в своїх численних писаннях П. Орлик, який між іншим, передає слова Мазепи про те, що «ми, будучи свободним народом, свободо тепер отходім і под. протекцією короля шведського... освободження будем ождать»». Цитує автор і аналогічні свідчення Г. Галагана й висловлювання І. Голікова⁷⁴.

Повністю відкидає імовірність укладення договору Мазепа – Лещинський і Б. Кентржинський. «Коронний свідок у цій справі, монарх Станіслав, цілком заперечує дані, наведені у «Воєнній історії Карла XII, короля Швеції». Картина ясна. Мазепа послідовно провадив лінію своєї політики так, щоби не прив'язувати Україну до Польщі. Лещинський стверджує, що гетьман лише давав обіцянки («assurances») спільно діяти з польськими загонами, коли вони ввійдуть в Україну. Та ще й такі непевні були ті обіцянки, що Станіслав усерйоз взяв до уваги можливість відкриття війни проти Мазепи і ще в жовтні 1708-го був змушений закликати гетьмана, щоб той визначив, до кого пристати», – писав історик. «То був найчистішої проби міф, який у 1705 – 1708 роках із тактичною метою використовувала польська пропаганда, а згодом його перейняла до вжитку й російська», – робив висновок учений⁷⁵.

Ці твердження Б. Кентржинського спираються на реальні, документально засвідчені факти. Нещодавно автор даного дослідження натрапив у рукописному фондї бібліотеки університету м. Уппсала (Швеція) на вельми цікавий документ. Він являє собою своєрідний журнал бойових дій і найважливіших подій початку осені 1708 р., який вів, очевидно, офіцер шведської армії. В одному із записів повідомлялося, що 23 вересня з литовського табору в Орші надійшло повідомлення про те, що «великий військовий начальник граф Сапіга*** з цілою армією, щоправда без обозу, пішов проти козацького військового вождя Мазепи на Волині»⁷⁶. Отже, як ми переконалися, С. Лещинський не обмежився закликами до І. Мазепи, а навіть послав проти нього військо. Про який польсько-український альянс можна взагалі вести мову?

Вельми характерно, що, проаналізувавши польсько-українську угоду, текст якої було наведено в книжці Г. Адлерфельда, і польський дослідник В. Серчик, хоча і з більшою обережністю, висловив непевність в її існуванні. «Джерела опосередкованого характеру певною мірою підтверджували цю інформацію, проте з другого боку поставала суперечність з іншими документами, в яких мовилося про наміри гетьмана відновити умови гадяцької угоди. В кожному разі угода зі шведами, згідно з цитованими вище пунктами, видається більш правдоподібною, ніж порозуміння з Лещинським. Про це свідчить подальший розвиток подій», – писав історик⁷⁷.

Про подальші події йтиметься згодом, а що стосується розіграшу І. Мазепою «гадяцької карти», то тут В. Серчик має рацію. Так, добре відома зацікавленість наближеної до гетьмана генеральної старшини положеннями Гадяцького пакту, про що свідчили, зокрема, В. Кочубей у своєму доносі й П. Орлик у листі до С. Яворського. Сам І. Мазепа у серпні 1708 р. у шифрованих посланнях до союзника Петра І – польського великого коронного гетьмана А. -М. Сенявського, намагаючись залучити того до антиросійської коаліції, обіцяв йому натомість інкорпорувати Україну до складу Речі Посполитої⁷⁸. Тут необхідно зауважити, що приєднання до «тіла» Речі Посполитої («adcorpusRzeczyPospolitey») аж ніяк не означало повне підпорядкування України польській владі. На оці малося входження України до федерації як повноправного суб'єкта. І цілком слушно, публікуючи листування І. Мазепи з А. -М. Сенявським,

*** Йдеться про великого литовського гетьмана у 1708 – 1709 рр. Яна Казимира Сапігу, який виступав на боці Станіслава Лещинського.

О. Субтельний перекладає англійською мовою «Річ Посполита» як «Commonwealth» – «Співдружність». До цього слід додати, що пропозиція І. Мазепи великому коронному гетьману мала тактичний характер, позаяк на той час вже окреслилися контури стратегічного союзу гетьмана з Карлом XII.

* * *

«Головна ставка Гетьмана – союз зі Швецією, наголошував О. Оглоблин і продовжував: «і як тактовно, обережно, глибоко конспіративно веде він переговори з Карлом XII! Ніхто, навіть найближчі і найбільш довірені помічники Гетьмана, нічого не знали про ці переговори й про справжній їх зміст»⁷⁹.

Тепер ми маємо підстави припустити, що переговорний канал І. Мазепи зі шведським королем лежав, по суті, на поверхні. Про нього знали всі: І Петро I (з доносу В. Кочубея), і польський союзник царя – великий коронний гетьман А.-М. Сенявський (з власних джерел інформації), і генеральний писар гетьмана – П. Орлик, який був свідком переговорного процесу. Тим каналом була польська княгиня Анна Дольська⁸⁰.

Спочатку цей канал, як і інші, був малоефективним: Карл XII не був зацікавлений в Україні: він не сумнівався у своїй військовій перемозі й допомога України в цьому йому не була потрібна. Контакти гетьмана з княгинею на деякий час припинилися.

Ситуація змінилася в червні 1708 р., коли Карл XII розпочав свій «російський похід». «Саме в червні 1708 року Мазепа, мабуть, укладає свою першу угоду зі шведами», – вважає Т. Таїрова-Яковлева⁸¹. Її припущення цілком коректне. Ми маємо згадки про Мазепу та козаків, датовані травнем того року. Так, Й. Седергельм пише своєму братові у листі від 20 травня, що «козаки починають нудитися під російським ярмом». У тому ж листі повідомляється про переписку Мазепи з сілістрійським сераскиром на тему турецько-російських відносин⁸². У свою чергу Г. Адлерфельд занотує, що, крім інших причин, що «спонукали Шведську Величність увійти в Росію, були поради, що він отримав від Мазепи, генерала російських козаків... Мазепа, який протягом тривалого часу мав великі підстави скаржитися на царя, перебував на той час на кордонах Волині»⁸³.

Про те, що контакти І. Мазепи з Карлом XII були налагоджені ще до повороту останнього в Україну 18 вересня 1708 р., маємо кілька переконливих свідчень. У той же день англійський королівський спостерігач в ставці шведського командування капітан Дж. Джефферіс пише листа до Лондона, в якому повідомляє, що вторгнення в Україну не тільки «забезпечить провізією Його Величність для його армії, але й дасть змогу напоумити генерала Мазепу, який командує ворожими козаками й має свої володіння в цій країні»⁸⁴. «Напоумити, привести до здорового глузду (bringtoreason)» в цьому випадку могло означати «прискорити перехід гетьмана на бік шведів».

А на початку жовтня вже сам Карл XII виявляє наполегливість. «Зараз ми сповнені надіями вступити в країну, що тече молоком і медом... що генерал Мазепа оголосить про перехід на нашу сторону; цілком певно, що Його Величність послав кур'єра з листами до Батурина, резиденції того генерала, щоби запросити його прийняти нашу сторону і з побажанням мати зимові квартири в Україні... на мою сумирну думку, якщо б К[ороль] Швеції не мав деякої гарантії успіху, він би не втомлював свою армію таким далеким походом, коли він мав можливість повернутися на річку Дюна****, де в нього було б достатньо провізії, рекрутів до армії, добра можливість з'єднання з командувачем Левенгауптом, і набагато коротший шлях для вторгнення в Русляндію», – доповідав капітан Джефферіс у своєму листі від 7 жовтня⁸⁵.

Такі стосунки могли розвиватися тільки на основі якоїсь договірної бази. Радше за все, то була якась усна домовленість, укладена влітку 1708 року. Основні її пункти і були викладені в Реляції П. Шьонстрьома.

Конкретна воєнно-політична угода була укладена в Гірках наприкінці жовтня 1708 року. Текст того договору подав П. Орлик у своєму «Виводі прав України»⁸⁶. Серед науковців і досі тривають суперечки: чи була підписана якась угода між Карлом XII і Мазепою в Гірках? У фондах бібліотеки Уппсальського університету автори пота-

**** Західна Двіна.

ланило відшукати, хоча й непряме, але досить переконливе свідчення на користь цієї версії. Йдеться про Щоденник [повідомлень] з королівської шведської армії невідомого автора, радше за все – офіцера Королівської шведської головної штаб-квартири⁸⁷.

Нарешті, ще одна знахідка в бібліотеці Упсальського університету. Йдеться про невідомий донедавна універсал гетьмана Мазепи першої половини 1709 року⁸⁸. Це звернення І. Мазепи до всіх прошарків українського народу починається з пояснень причин переходу на бік шведського короля: «Цим нашим універсалом ми вказали кожному, кого це стосується, щоб знали... усякому стану і достоїнству, духівництву, військовим і звичайним мешканцям, що хоч ми в попередніх наших універсалах прояснили і вказали цілковито всі підстави, через які ми підемо з нікчемної, несприятливої московітської протекції, на яку ніколи не можна покластися, під захист Найяснішого Короля Швеції, попросили у Його Величності до Вітчизни нашої такого великого милосердя, щоб облишивши свій справедливий гнів, який він мав щодо нашого народу як до московітських підданих... [щоб він] нас, Вождя, воїнів запорозьких і всю досвідчену раду Малої Росії, уярмлених московітською тиранією, удостоїв прийняти у свій нездоланий захист і пообіцяв захищати нашу Вітчизну своїми надломленими силами, допоки вона не повернеться до тих давніх законів і свобод, які були, коли урядував вічної пам'яті Богдан Хмельницький».

А в останніх рядках документа ми доволі чітко бачимо констатацію укладення угоди (християнської домовленості) між І. Мазепою і Карлом XII і гарантії безпеки, дані шведським монархом українському народу: «... ми заохочуємо цим останнім універсалом вас... щоб заради себе самих, жінок і дітей своїх, не віддали себе у московітське рабство і щоб поневолені через це самі не загинули від шведських вояків, і нам Вождеві будьте покірні так як раніше, і ми, вірні, ми все зробимо з цього Християнською домовленістю і словом Вождя так, що навіть волосина не впаде з голови вашої від шведських вояків...»⁸⁹.

* * *

Підбиваючи підсумки, можна зробити такі висновки:

У першій половині 1708 року була досягнута негласна шведсько-українська угода про взаємодію у воєнних справах. До цієї угоди була залучена польська сторона, але вона виступала не як самостійний актор, а як союзник Швеції, повністю підпорядкований її інтересам.

У Реляції П. Шьонстрьома про Полтавську битву, включеної як додаток до твору камергера Карла XII «Воєнна історія Карла XII», і яка слугувала доказом намірів І. Мазепи віддати Україну під владу Польщі, чітко простежуються російські впливи, що суттєво зменшує її документальну цінність.

Наприкінці жовтня 1708 року Карлом XII та І. Мазепою був підписаний воєнно-політичний договір.

Ні про які договори щодо підпорядкування України Польщі автентичні документи не свідчать.

Дезінформація про договір І. Мазепи з С. Лещинським використовувалась (і використовується) російською пропагандою з метою дискредитації ідеї незалежності України і особисто гетьмана Мазепи.

1. Павленко С. Угоди І. Мазепи зі С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій / Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. – С. 171.

2. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея ХУІІ-ХУІІІ століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. К. : Альтернативи, 1997. – С. 209.

3. Смолій В. А., Степанков В. С. Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об'єкт міжнародних відносин (1657 – ХУІІІ ст.) / Нариси історії дипломатії України. – К. : Альтернативи, 2001. – С. 194.

4. Журавльов Д. Усі гетьмани України. К. : Гетьман, 2012. – С. 407, 408.

5. Таїрова-Яковлева Тетяна. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К. : Кліо, 2013. – С. 275.

6. Чухліб Т. В. Іван Мазепа. – К. : Арій, 2013. – С. 121.
7. Гетьман. Шляхи: Науково-популярне видання. – Київ: Темпора, 2009. – С. 193.
8. Там само. – С. 194.
9. Там само.
10. Костомаров Н. – Монографії и изследования. Т. 16. Мазепа и мазепинцы. СПб: Типографія М. М. Стасюлевича, 1885. – С. 398 – 400.
11. Adlerfeld Gustavus. M. The Military History of Charles XII, King of Sweden. – Vol. III. – London: J. and P. Knapton, 1740. – P. 193 – 194.
12. Ibid. – P. 195 – 196.
13. Ibid. – P. 196.
14. Томашівський Стефан. Из записок Каролінців про 1708/9 р. // ЗНТШ. – Львів. – 1933. – Т. ХСІІ. – С. 68.
15. Hallendorf Carl. Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse. Stockholm: Bröderna Lagerströms Förlag, 1915. – XXXV + 69 s.
16. Крупницький Б. – Гетьман Мазепа та його доба. – К. : Грамота, 2008. – С. 247.
17. Кентржинський Б. Мазепа. К. : Темпора, 2013. – С. 290.
18. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709. – Мюнхен: Український вільний університет, 1988. – С. 27.
19. Крупницький Б. Теофан Прокопович і шведи. – Жовква, 1934. – С. 5.
20. Докладніше про це див. : Дубина О. Шведська реляція про Полтавську битву. Новий погляд // Сіверянський літопис. – 2011. – №5. – С. 38 – 48.
21. Peter Schönström. Wikipedia. http://sv.wikipedia.org/wiki/Peter_Schönström.
22. Tabbert's sea-mammoth. Archi <http://johnmckay.blogspot.com/2011/03/tabberts-sea-mammoth.html>
23. Swedenborg, Emanuel. (2014). Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica.
24. Попов Нил. Татищев и его время. М. : Издание К. Солдатенкова и Н. Щепкина, 1861. – С. 56.
25. Юхт А. И. Государственная деятельность В. Н. Татищева в 20-х – начале 30-х годов XVIII в. М. : Наука, 1985. – С. 180.
26. Там само. – С. 161.
27. Записки капитана Филиппа Иоганна Страленберга об истории и географии Российской империи Петра Великого. Северная часть Европы и Азии. 2. Москва – Ленинград: Институт истории СССР. Ленинградское отделение, 1985. – С. 223 – 224.
28. Там само. – С. 230.
29. Новлянская М. Г. Филипп Иоган Страленберг. – М. – Ленинград: Наука, 1966. – С. 45.
30. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудраго преобразителя России, собранныя из достоверных источников и разложенныя по годам. Т. 1. Издание второе. М. : в типографии Николая Степанова, 1837. – С. V.
31. Записки капитана Филиппа Иоганна Страленберга об истории и географии Российской империи Петра Великого. Северная часть Европы и Азии. 1. Москва – Ленинград: Институт истории СССР. Ленинградское отделение, 1985. – С. 142.
32. Григорьев Борис. – Карл XII, или Пять пуль для короля. М. : Молодая гвардия, 2006. – С. 159.
33. Schuyler Eugene. Peter the Great, Emperor of Russia. Vol. II. – New York: Charles Scribner's Sons, 1890. – P. 123.
34. Станіславський В. В. АДЛЕРФЕЛЬД (Adlerfelt) Густав / Енциклопедія історії України. Т. 1. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 36.
35. Полевой Н. А. История Петра Великого. Т. 3. – СПб: в типографии Жернакова, 1843. – С. 13.
36. Carl Maximilian Emanuel Johan Adlerfelt. – Svenskt Biografiskt Lexikon. <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=5555>
37. Шапиро А. Л. Русская историография с древнейших времен до 1917 г. 2-е изд. М. : Изд-во «Культура», 1993. – С. 216.

38. Платонова Н. Вольтер в работе над «Историей России при Петре Великом»: Новые материалы // Литературное наследство. М. : Изд-во АН СССР, 1939. Т. 33/34. Кн. III. – С. 1.
39. Voltaire. Histoire de Charles XII, roi de Suede. Œuvres. T. 21. – 1775. – P. 175.
40. Ibid. – P. 176.
41. Voltaire. Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand. Londres, 1828. – P. 147.
42. Voltaire. Histoire de Charles XII, roi de Suede. Œuvres. T. 21. – 1775. – P. 176.
43. Небелюк М. Мазепа в оцінці Вольтера // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен. – 1987. – Вип. 1 – 4. – С. 75.
44. Voltaire. (2014). Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica.
45. An Impartial History of the Life and Actions of Peter Alexowitz, the Present Czar of Muscovy. – London: W. Chetwood, 1723. – P. 202 – 203.
46. Bardili J. Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emanuels Hertzogs in Württemberg [et]c. Obristen überein Schwedisch Dragoner-Regiment Reisen und Campagnen durch Teutschland in Polen, Lithauen, roth und weiß Reußland, Volhynien, Severien und Ukraine: Worinnen nebst denen Vielen Seltenen Zufällendes Durchl. Printzens, Die Staaten, Sitten, Gewohnheiten und Religionen dieser Völcker ... beschrieben werden : nebst der Reys-Beschreibung von Pultawanach Bender. – Stuttgart, 1730. – S. 407.
47. Krman Daniel. Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708 – 1709). http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1249/Krman_Itinerarium-Cestovny-dennik-z-rokov-1708-1709/1
48. Adlerfeld Gustavus. M. – Op. cit. – P. 212.
49. Див. : Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии. Чернигов: Русь, 2009. – С. 114 – 130; Дубина О. Дезінформація в добу Петра I: гетьман Мазепа – нібито «подвійний зрадник». День. – 2013. – №107. – 29 червня.
50. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудраго преобразителя России, собранныя из достоверных источников и разложенныя по годам. Т. 11. Издание второе. М. : в типографии Николая Степанова, 1839. – С. 19 – 20.
51. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудраго преобразителя России, собранныя из достоверных источников и разложенныя по годам. Т. 2. Издание второе. М. : в типографии Николая Степанова, 1837. – С. 310.
52. Манифест Государя Петра I всему малороссийскому народу / Маркевич Николай. История Малороссии. – Т. 4. – М. : Издание О. И. Хрусталева, 1842. – С. 234.
53. 1709. Щоденник військових дій російської армії під Полтавою / Військові кампанії доби Івана Мазепи в документах. К. : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2009. – Док. №226. – С. 704.
54. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудраго преобразителя России, собранныя из достоверных источников и разложенныя по годам. Т. 11. Издание второе. М. : в типографии Николая Степанова, 1839. – С. 137.
55. Января 21. – Грамота к украинскому народу / Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 9. – Вып. 1. – Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950. – С. 38 – 39.
56. Тарле Е. В. – Северная война и шведское нашествие на Россию. Сочинения. Том 10. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. . 605.
57. Там само. – С. 603.
58. Костомаров Николай. – Вказана праця. – С. 483 – 484.
59. Артамонов В. А. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. и Мазепа / Артамонов В. А., Кочегаров К. А., Курукин И. В. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. Образы и трагедии гетмана Мазепы. СПб: Общество памяти игуменни Таисии, 2008. – С. 29.
60. Тарле Е. В. – Вказана праця. – С. 604.
61. Шевчук В. – Просвічений володар. Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. – К., 2006. – С. 166 – 167.
62. Енгель Й. Історія України та українських козаків // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Харків: Майдан, 1998. – С. 247.

63. Мартос А. И. Записки инженерного офицера Мартоса / Сообщ. А. А. Титов // Русский архив, 1893. – Кн. 2. – Вып. 7. – С. 345.
64. Договоры, заключенные Гетманом Малороссийских козаков Мазепой с Королями Шведским и Польским в 1708-м году / Бутурлин Д. Военная история походов россиян в XVIII столетии. – СПб. : Издана при Главном Штабе Его Императорского Величества, 1821. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 49.
65. Бантыш-Каменский Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству. Часть третья. М. : Типография Семена Селивановского, 1822. – С. 124 – 125.
66. Маркевич Н. История Малороссии. – Т. 2. – М. : Издание О. И. Хрусталева, 1842. – С. 386.
67. Костомаров Николай. – Вказана праця. – С. 398 – 400.
68. Там само. – С. 474.
69. Крупницький Б. Шведсько-українські договори 1708–1709 р. / Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939 – 1949 років. – К. : Темпора, 2011. – С. 31, 32.
70. Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі «історій». Видання друге, доповнене в 2 книгах. – Кн. I. – 1959. – С. 45.
71. Там само. – С. 46.
72. Там само.
73. Там само. – С. 51 – 52.
74. Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі «історій». Видання друге, доповнене в 2 книгах. – Кн. II. – 1959. – С. 84.
75. Кентржинський Богдан. . – Вказана праця. – С. 272.
76. Aus dem Königl. Schwed. Lager an der Moscovitish. Gränzte. – Uppsalauniversitetsbibliotek, Handskriftsenheten, 55. – Palmskiöldiske Samlingen af Handskrifne och Tryckte Handlingar. – Pärm 55. – Dokument 33. – S. 220. – Uppsala, Sverige.
77. Serczyk Władysław A. – Op. cit. – S. 92 – 93.
78. Subtelny Orest. On the Eve of Poltava: The Letters of Ivan Mazepa to Adam Sieniawski 1704 – 1708. New York: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States, Inc., 1975. – P. 103, 107.
79. Оглоблин О. – Гетьман Іван Мазепа та його доба. 2-е доповнене видання. Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. – С. 263.
80. Докладніше про це див. : Лист княгині Дольської до Карла XII (вересень 1704 р.) // Сіверянський літопис. – 2014. – №1 – 3. – С. 36 – 42.
81. Таїрова-Яковлева Тетяна. – Вказана праця. – С. 274.
82. Cederhelms bref till sin broder Germund 1707 – 1722. – Lund: Karol. Krigares Dagbröcker, 1912. – Vol. VI. – S. 70 – 72.
83. Adlerfeld Gustavus. – Op. cit. – P. 16.
84. Captain James Jefferyes's Letters to the Secretary of State Whitehall, from the Swedish Army, 1707–1709. Historiskit Magasin. – Vol. XXV. – No. 1. – [Stockholm], 1953. – P. 62.
85. Ibid. – P. 63.
86. Орлик Пилип. Вивід прав України / Вивід прав України. – Нью-Йорк: Пролог, 1964. – С. 88 – 89.
87. Докладніше про це див. : Дубина О. Записки одного каролінця. Знайдено щоденник учасника походу Карла XII в Україну. – Голос України. – 2012. – 19 вересня.
88. Uppsala universitetsbibliotek. Handskriftsenheten. – F. 103. – Handlingar till Sveriges politiska historia, 1704-1709. – Pärm F 103. – Häfte 1708. – Dokument 25. – s. 272 – 273. – Uppsala, Sverige.
89. Переклад універсалу й коментарі до нього див. : Невідомий універсал Мазепи зі шведської бібліотеки // Сіверянський літопис. – 2009. – №6. – С. 5 – 11.

В статье рассмотрены некоторые аспекты шведско-украинского военно-политического союза и роль Польши в нем. Также анализируются тексты договоров между украинским гетманом Мазепой и королями Швеции и Польши – Карлом XII и Станиславом Лещинским соответственно, которые были опубликованы в книге «Военная история Карла XII, короля Швеции», написанной камергером Карла XII Густавом Адлерфельдом.

Ключевые слова: шведско-украинский договор, фальсификация документов, Иван Мазепа, Карл XII, Станислав Лещинский, Петер Шьонстрьом, Петр I.

The article deals with some aspects of the Swedish-Ukrainian military-political alliance of 1708 and the role of Poland in it. It also analyses the texts of the treaties, concluded between Ukrainian Hetman Mazepa and the kings of Sweden and Poland – Charles XII and Stanisław Leszczyński respectively, which were published in the book «The Military History of Charles XII, King of Sweden», written by the chamberlain of Carl XII – Gustavus Adlerfeld.

Keywords: Swedish-Ukrainian treaty, falsification of documents, Ivan Mazepa, Charles XII, Stanisław Leszczyński, Peter Schönström, Peter I.

